

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

ordfyrverkeriet från de tidiga Norrlandsromanerna – mobiliseras nu i direkt polemisk kampanj, tillsammans med den passion, inlevelse, medkänsla och människo-kärlek som Sara Lidman också besitter. Sara blev trots detta ofta refuserad i de stora morgontidningarna – de flesta av sina artiklar fick hon tryckta i Aftonbladet, Ny Dag, Clarté och andra vänsterorgan. Hon gjorde sig också känd som en enastående suggestiv talare, medryckande och intensiv. Sara Lidman blev under dessa år offentlig person som aldrig förr och uppväckte alltid starka känslor, av medhåll eller motstånd. Hon riskerade sin breda popularitet, sin ställning som romanförfattare och inte minst sin ekonomi, som rasade samman under vietnamkrigsåren.

Vad drev henne? Först och främst rättvisepatos, anser Birgitta Holm. Engagemanget för denna världens fattiga och förtryckta har alltid varit drivkraften i hennes skrivande – från armodets Västerbotten över rasförtryckets Afrika till krigets Vietnam. I sitt bidrag till boken *FNL i Sverige* skriver Sara: "Vietnams motstånd är det största som hänt i vår tid, i våra liv..." Hon ser kampen mot våld och övermakt som "ett uppdrag av historien", som bekräftar att motstånd lönar sig, att uppror mot förtryck kan lyckas i längden, att man kan och måste "stå det onda emot" – lärdomen från Farmors Bibel.

Om den sista tredjedelen, BYN I VÄRLDEN, av Birgitta Holms biografi måste jag av utrymmesskal fatta mig kort, men jag anbefaller den varmt till läsning. Här ges relevant kunskap om Sara Lidmans mästerverk från senare år, fembandssviten om hur "Jernbanan" kom till "Lillvattnet". Holm gör en grundlig historisk, social och ekonomisk bakgrundsanalys och placerar också in verken i den lidmanska släkt- och familjehistorien. Hon tolkar de fem romanerna – *Din tjänare hör*, *Vredens barn*, *Nabots sten*, *Den underbare mannen* och *Jernkronan* (utgivna 1977–1985) som ett enda väldigt romanverk, ett sannskyldigt Västerbottenepos. På köpet hinner hon också med ett – visserligen väl kortfattat – kapitel om Sara Lidmans senast utgivna roman *Lifens rot* (1996). Enligt Birgitta Holms analys handlar denna bok djupast sett om författarinnans egen mor och den moderliga "vrede" som föreföll så obegriplig och skrämmande för den uppväxande dottern.

Sara Lidman nämnde i ett radioprogram i början av augusti i år (1999), att hon inte anser sig vara någon "själviografisk" författare. Jag tror därför att man bör vara återhållsam med så uttalat biografiska tolkningar som Birgitta Holm gör av Jernbanesviten, där olika personer definieras som Sara Lidmans egna släktingar och familjemedlemmar. Människoskildringen i Jernbanesviten och *Lifens rot* bör nog först och främst läsas som väl genomarbetad fiktion, men som all stor dikt naturligtvis också timrad på en grund av egna genomlevda erfarenheter.

Jag är inte heller säker på att jag övertygas av Birgitta Holms övergripande tes att Sara Lidmans "skrivaruppdrag kommer från fäderna", och att faderstematiken också i hennes senaste verk får sista ordet (BH s. 421). Lidmans många porträtt av sammansatta, starka, komplicerade, vrede, men också lustfyllda, livsbejakande och moderliga kvinnogestalter talar enligt min mening ett annat språk. Hon har själv sagt, någonstans, att hon tyckt sig växa upp i ett slags matriarkat. En ingående analys återstår att göra av Sara Lidmans kvinnoskildringar – och inte minst hennes kärleksskildringar som är enastående och enligt min mening närmast oöverträffade på svenskt språk. Birgitta Holms monografi utgör emellertid, som sig bör, en fascinerande berättelse om ett enda kvinno- och författarliv – Saras eget. Den har fått mig att återvända till Sara Lidmans författarskap med förnyad lust och nyväckt intresse, och jag hoppas att den skall påverka många andra läsare att göra detsamma.

Bättre inverkan kan en författarbiografi inte ha!

Birgitta Svanberg

I klänningens veck. Feministiska diktanalyser. Utg. Eva Lilja. Anamma. Göteborg 1998.

Bo-lövens sorl. Romantisk modernism och estetisk funktionalism i femtitalets poesi. Red. Eva Lilja och Jan Magnusson (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 32). Göteborg 1998.

En vital skrivkultur vid den egna vetenskapliga institutionen borde vara en självklarhet. Tyvärr är verkligheten inte alltid sådan; den svenska modellens indelning av lärarkadern i forskare och undervisare befrämjar inte precis produktiviteten och den nya tjänsteordningen verkar innebära enbart marginella förändringar. Ändå hålls vetenskapliga seminarier och föredrag; stundom resulterar dessa även i publicerade texter. De två analysvolymerna som här kort skall presenteras härstammar båda från den litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg; jag väljer att skriva om dem tillsammans eftersom personkonstellationerna delvis är desamma. De aktualiserar också samma problem, nämligen den stilistiska nivån och stringens i argumentationen som ibland fallerar, då muntliga presentationer skall omsättas till vetenskaplig text i tryckt form, och där kraven måste ställas högre. Här finns riktigt kvalificerade texter, som man erfar stor stimulans av att läsa, men här finns också inslag som i sin populariserande frejdighet väcker viss genans; de skulle ha vunnit på en radikal omarbeting eller ha utgått helt och hållet.

I volymen *I klänningens veck* ställs frågan "Hur gör man feministiska diktanalyser?" Frågan diskuterades ursprungligen av en arbetsgrupp, som här representeras av sex kvinnor och en man: Ulla Evers, Gunlög Kolbe, Eva

Lilja, Jan Magnusson, Inger Ring, Lisbeth Stenberg och Isabell Vilhelmsen. Det föga upphetsande svaret blir att det mycket väl går att använda gängse metoder för diktanalys "spetsade med ett könsperspektiv" (inledningen s. 14).

Att man aldrig kan hoppa över det grundläggande hantverkskunnandet och att ex. en ingående närläsning kan resultera i verkligt goda resultat visar här Inger Ring, vars uppsats "Ett outforskat mörker: Elsa Graves 'Regnskrift'" måste betraktas som outstanding. Det är en alldeles utmärkt analys, vars textsyn hämtat näring från Jurij Lotman och där den feministiska "spetsningen" bl.a. bygger på Nancy Chodorows teorier om "mothering". Man kan här jämföra Eva Liljas analys, "En dubbel värld", av Graves "Serenad för råttor", som är betydligt lösare i konturerna eftersom den stundom svävar ut i generella påståenden och har svårare att hålla en funktionell, vetenskaplig språknivå.

Om man skall utpeka gemensamma nämnare och inspirationskällor, synes den Bourdieu, som efter Toril Mois uppmaning "erövrats" (originaltexten talar om "appropriating") och adopterats av feministiska forskare, vara en självklarhet; även i denna samlingsvolym fungerar "kvinnorna på det litterära fältet" som ett paradigm i de enskilda analyserna. Mest fruktbar ter sig för mig frågan om den litterära kontexten, där kvinnors texter tidigare gärna lästs mot en manlig värld, med det manliga som norm och tolkningsföreträdare, men där man nu undersöker hur denna värld vinner gensagor i den kvinnliga texten, bl.a. genom olika retoriska strategier – så Anna Maria Lenngren i Gunlög Kolbes analys av "Några ord till min k. dotter, i fall jag hade någon". Ironin var inte bara Lenngrens vapen, den framträder tydligt i Grave-texterna, liksom hos Kristina Lugn, som behandlas av Isabell Vilhelmsen ("Tända ljus för en själ: En analys av Kristina Lugns dikt om Gun"). Lisbeth Stenberg problematiserar den konventionella avkodningen av symbolik, där det visar sig att kvinnor som Selma Lagerlöf i själva verket inverterar ljus-mörkerdialektiken ("Mörkret och makten över symboliseringen: Kring Selma Lagerlöfs dikt 'Till mörkret'"). En mycket utförlig extern contextualisering företas av Ulla Evers i "Det är makten som darrar i min sko, det är makten som rör sig i min klännings veck." Edith Södergran utmanar den manliga litterära hegemonin". Man frågar sig här och var för vilka analyserna i första hand är skrivna, då dessa kontexter ibland rör självklarheter i litteraturvetenskapliga sammanhang.

Den ende som står för en mera uppseendeväckande tillämpning av en bestämd teori är Jan Magnusson, som läser en vaggvisa med förhinder i ljuset av Julia Kristevas begrepp "det semiotiska", dvs. det förspråkliga och för-oidipala stadiet, som skärs av av Faderns lag, språket och symboliseringen. Han frågar explicit om det finns "ett

specifikt kvinnligt språk" och vill med sin läsning av Ina Thörngrens dikt "Vagg mig en visa", se hur diktjaget, som först vaggats av de "kvinnliga" rytmerna och klangerna mot slutet av dikten skärs upp av det manligt-falliska i formen av den kniv, som öppnat jaget likt ett ostron! Vilket skulle beteckna den symboliska ordningens inträde. Det är ett djärvt grepp, men med sina övertolkningar och malplacerade polemiska slängar trivialiserar Magnusson Kristeva på ett olyckligt sätt. Och återigen: för vilka läsare skriver man när man förklarar elementära ting som versfötter?

Samma problem med nivån ser man också i volymen *Bolövens sorl. Romantisk modernism och estetisk funktionalism i femtitalets poesi*. Ett undanskynt decennium lyfts fram av en rad forskare, som våren 1997 samlades till en diskussionsdag vid litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg. De omarbetade, skriftliga bidragen har här försetts med såväl noter och litteraturförteckningar som engelska abstracts.

Att beskriva ett litterärt decennium på ett någorlunda rättvisande sätt är en vansklig sak; den "pedagogiska" förenklingen leder gärna till förvanskning. Därför fungerar de bidrag, som fokuserar mer speciella frågeställningar bättre än översikterna. Till de mera kvalificerade bidragsgivarna hör Rikard Schönström i en perspektivrik uppsats om "Det andra femtitalet. Några reflexioner över Göran Palms och Göran Printz-Påhlsons tidiga litteraturkritik". Dessa båda poeter "förvaltade ett gemensamt arv från det modernistiska fyrtitalet och kände ungefär samma skepsis inför det nyromantiska femtitalet", men divergensen mellan dem i utformandet av en egen poetik (samförstånd med läsaren, experiment i enkelhet å ena sidan, olikheten, diskrepansen visavi läsaren, den medvetet komplicerade eller "aporetiska" diskursen å den andra) gestaltar en konflikt som Schönström ser som närvarande i vår egen tid, vilken på samma sätt är en kulturell brytningstid. Är det kanske ytterst fråga om upplevelsen av en differens som gör det värt att studera tidigare perioder i litteraturhistorien? "Det är just fråga om en upplevelse av differens, av hemlöshet, kaos och förvirring. Vad som gör femtitalet – eller det andra femtitalet – så närvarande i vår egen tid, och kanske i alla andra tider som inte har funnit sin identitet, är detta genuint kreativa tillstånd." (s. 59)

Det femtital som möter i andra bidrag är det nyromantiska (Jan Magnussons översikt), det andliga sökandets och tröstbehovets (Eva Lilja om Majken Johansson), Paul Anderssons *Berättarna*, 1955 (Paul Tenngarts försök till en uppvärdering av femtitalgenerationens "mest imponerande lyriska prestation" – orden är Lars Bäckströms och uppsatsförfattaren verkar instämma). Självfallet också Tomas Tranströmers femtital, i diktanalys av Joanna Bankier och Niklas Schiöler. Tranströ-

mer spelar en betydelsefull roll även i Torsten Rönnerstrands bidrag, en brett resonerande och exemplifierande – men också något repetitiv – inventering av femtitalsryken sedd mot bakgrund av kulturdebattens språkdiskussion under decenniets andra halva.

Sven Nyberg skriver om den biografiska kontexten i Sandro Key-Åbergs "Det luktar fernissa i garderoben" och Håkan Sandgren om avstånd och närhet i Folke Isakssons "Tidig morgon vid Stilla Havet". Men var kommer de gåtfulla "bo-löven sorl" i boktiteln in? Svaret ges i Claes Wahllins uppsats om Lars Forssell, Ezra Pound och manipulation av litterära system: Forssell översätter ordagrant ur Canto XIII utan att bekymra sig om Pounds upplysning att det handlade om ett stort, orientaliskt löv, som han ägde i tonåren och som han brukade skriva på! "Och Kung sade och inskrev på bo-löven:/"Om en människa icke har ordning inom sig/Kan han icke sprida ordning omkring sig." Wahlin spelar här ut Pound och dennes föreställningar om poesin som kritik emot T.S. Eliot på ett spännande sätt med hjälp av nyare anglosaxisk forskning. Invändas kan att det svenska 50-talet försvinner ur sikte en bit på vägen, och att skribenten lider av svårartad "så-sjuka".

Värre än enstaka språkliga skavanker är emellertid när övergripande perspektiv tecknas med så lätt hand, så att konturerna av debatter och författarskap trivialiseras; ett öde som t.ex. Hedenius och Sartre erfar i texter som bär de båda redaktörernas namn. Volymen ger tyvärr intryck av att ha kommit till under brädskan. Femtitalet har analyserats och är föremål för fortlöpande forskning från exempelvis idéhistoriskt och teologiskt håll. Den intresserade läsare, som vill ha överblick och orientering rekommenderas uppsöka denna i första hand, vid sidan av redan existerande litteraturvetenskapliga studier.

Eva-Britta Ståhl

Roger Holmström, *Vindfartsvägar. Strövtåg i Bo Carpelans Urwind*. Schildts Förlag Ab. Esbo 1998.

Den som läser Bo Carpelans prisbelönade *Urwind* (1993) som en konventionell roman riskerar att bli besviken. Den är uppbyggd av antikvariatsbokhandlaren Daniel Urwinds 53 anteckningar skrivna under ett år; dess intrig skulle kunna sammanfattas: "kommer Daniel att förlora sin älskade Maria under hennes år i USA?" Man måste retardera läsningen, låta bli att söka efter intrigen och i stället läsa kapitlen närmast som prosalyrik. Därför ter sig i förstone Roger Holmströms angreppssätt i *Vindfartsvägar* som en framkomlig väg. Holmström har på Carpelans rekommendation i sin läsning följt romanens årstidsrytm: "Skiftningarna i den yttre miljön och de många associationerna i symbolspråket har på det här sättet fått sin naturliga infattning" (s. 9). Studiens under-

rubrik *Strövtåg i Bo Carpelans Urwind* antyder modesta ambitioner; den är välfunnen då boken närmast har karaktären av populärt hållen introduktion. Den består av ett summariskt förord samt 53 korta avsnitt på sammanlagt 200 sidor vilka kommenterar romanens 53 kapitel, med utblickar mot handlingen i stort och – i viss mån – hela Carpelans författarskap.

Jag skall genast erkänna att jag efter läsningen är skeptisk till bokens uppläggning. Att Holmström läst *Urwind* över ett år är en sak, men redovisningen av "läst och upplevt" (s. 9) kunde ha strukturerats på något annat sätt. Nu tenderar de många korta avsnitten att bli parafraaser, garnerade med citat ur *Urwind* och Carpelans övriga verk, namn och titlar ur världslitteraturen, samt Holmströms försäkran att detta är stor dikt av en stor diktare. Läsaren av *Vindfartsvägar* består en rad intressanta reflexioner och iakttagelser, vilka tyvärr alltför sällan fördjupas.

Holmström lyckas endast delvis visa vari romanens storhet ligger, emellanåt avstår han från att försöka och nöjer sig med att påstå. Det åttonde avsnittet, "Avgrund och rymd" (s. 28–30), vilket behandlar kapitel 8 i *Urwind*, "Dagis", kan tjäna som exempel. "Den stora dikten sträcker sig mot livets alla skiften", inleder Holmström och fortsätter: "Den pendlar mellan avgrundens mörker och rymdens ljus. Ingenting är den främmande. Varje skiftning bland skuggorna intill solskenet minsta dallring försöker den fånga." Perspektivet vidgas till en diskussion om "stor dikt", men detta kopplas till kapitlet "Dagis" endast med orden: "Avsnittet rymmer ett stycke lätt igenkännlig vardag. En grupp stojande barn kring Tant Inna. Perspektivet är Daniels. På ytan förefaller skildringen föga anmärkningsvärd, men ett närmare studium av perspektivet visar en dubbel exponering. Daniels fantasi firar triumf." Detta "närmare studium" hade varit intressant att få följa. Holmström övergår i stället till Carpelans *Jag minns att jag drömde* (1979) som ett praktiskt exempel på en text som givit honom och andra känslan av "det-som-är-botten-hos-mig-är-botten-hos-dig-och-hos-alla-andra" för att till sist återkomma till "Dagis": "Här möter ett myller av möjligheter. Från inledningsstyckets ångestladdade mardröm till de aforistiskt dräktiga slutackorden fyllda av människans eviga längtan." Jag övertygas inte av argumenteringen, som är både för vag och för allmän – och jag tvivlar på bärkraften hos avsnittets avslutning: "Avgrund och rymd, eller rymd och avgrund. Den ena polen förutsätter den andra för att diktens deg skall jäsa!"

Mer övertygande är de iakttagelser som mer direkt anknyter till texten. Holmström framhåller hur "rumsmedveten" Carpelan är (s. 12), att rummet "representerar en utvidgning, förlängning och fördjupning av diktjagets samlade erfarenhetsvärld" (s. 80) samt att Urwinds text glider mellan verklighet, dröm och minne. Han ci-